

Τ. Φωτόπουλος, *Η Νέα Διεθνής Τάξη και η Ελλάδα, Καστανιώτης, Αθήνα 1997*

Η ιδιάζουσα δύναμη της σκέψης του Τάκη Φωτόπουλου έγκειται —κατά τη γνώμη μου— στο γεγονός ότι τελευταίος διαθέτει ένα συγκεκριμένο κριτικό πρίσμα, μέσα από το οποίο προσεγγίζει το πλούσιο εμπειρικό του υλικό, που με τη σειρά του μαρτυρά μια ακάματη ερευνητική εργασία και διαρκή βιβλιογραφική ενημέρωση. Το κριτικό αυτό πρίσμα συντίθεται από μια πλατιά κοσμοϊστορική προοπτική, η οποία δίνει το κλειδί για την κατανόηση των περίπλοκων και αμφίσημων κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων του καιρού μας. Ο Τ. Φωτόπουλος επεκτείνει, με τρόπο προσφυή, τις αναλύσεις του Κ. Polanyi σχετικά με τις φάσεις ανάπτυξης της αγοραίας καπιταλιστικής οικονομίας, κατασκευάζοντας μια θεωρία της όψιμης φάσης αγοραιοποίησης και, συνακόλουθα, διεθνοποίησης της οικονομίας.

Οι βασικές γραμμές αυτής της ανάλυσης είναι γνωστές στους αναγνώστες των παλαιότερων κειμένων του Φωτόπουλου. Μετά τη σύντομη, στην ιστορία του καπιταλισμού, μεταπολεμική περίοδο της λεγόμενης «σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης» (η οποία χαρακτηριζόταν από την έντονη κρατική παρέμβαση στην οικονομία, τη λειτουργία και διεύθυνση των προνοιακών μηχανισμών και τη λήψη μέτρων προστασίας της εθνικής οικονομίας από τις κυβερνήσεις), η παγκόσμια οικονομία εισέρχεται, μετά τα μέσα της δεκαετίας του '70, σε μια νέα φάση αγοραιοποίησης, δηλαδή απόλυτης υπαγωγής κάθε οικονομικής δραστηριότητας στις απρόσωπες δυνάμεις της ελεύθερης αγοράς.

Η δημιουργία μιας τεράστιας αυτορρυθμιζόμενης αγοράς, η οποία θα έχει αποδεδειχθεί όσο γίνεται περισσότερο από κάθε κοινωνικό και πολιτικό έλεγχο και θα λειτουργεί μόνο με βάση το «μηχανισμό» της προσφοράς και της ζήτησης, τείνει έτσι να ολοκληρώσει τη διαδικασία που ξεκίνησε κατά το 19ο αιώνα, για να διακοπεί βίαια από τους παγκόσμιους πολέμους.

Ιδωμένη μέσα απ' αυτή την πλατιά προοπτική, η παρούσα συγκυρία εμφανίζεται ως η ιστορική περίοδος εγκαθίδρυσης μιας νέας παγκόσμιας τάξης πραγμάτων, η οποία χαρακτηρίζεται κατά πρώτο λόγο από την ένταση των οικονομικών ανισοτήτων τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Μετά την κρίση της σοσιαλδημοκρατικής διαχείρισης και ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλόκ άνοιξαν νέες δυνατότητες επιτάχυνσης και ολοκλήρωσης της διαδικασίας αγοραιοποίησης. Η αποδέσμευση της αγοράς από τον κοινωνικό έλεγχο που είχε επιβάλει ο σοσιαλδημοκρατικός συμβιβασμός παίρνει σήμερα τη μορφή της «απορύθμισης των αγορών», δηλαδή της άρσης των εθνικών προστατευτισμών και της σταδιακής διάλυσης των ασφαλιστικών δικτύων του κράτους πρόνοιας, με παράλληλη κατάργηση των «δικαιωμάτων των εργαζομένων» υπέρ της αυθαιρεσίας των εργοδοτών. Η κυριαρχία των νόμων της αγοράς σημαίνει την κυριαρχία των ισχυρών επί των αδυνάτων. Έτσι, σε εθνικό επίπεδο έχουμε πλουτισμό των πλουσίων, μείωση των μισθών των εργαζομένων και αύξηση της ανεργίας, ενώ σε

διεθνές επίπεδο έχουμε την ενίσχυση της ανισοκατανομής του παγκόσμιου πλούτου προς όφελος των αναπτυσσόμενων χωρών του κέντρου. Η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου και της κίνησης των κεφαλαίων δημιουργεί πλέον ένα παγκόσμιο σύστημα οικονομικού καταναγκασμού, από τη μέγερη του οποίου δεν μπορεί να ξεφύγει καμιά εθνική κυβέρνηση. Αυτός είναι ο δομικός λόγος, για τον οποίο εγκαθιδρύεται η «νεοφιλελεύθερη συναίνεση» σχετικά με την αναγκαιότητα της «απορύθμισης», τις βασικές γραμμές της οποίας συμμαρύνονται κατ' ανάγκη και τα σοσιαλδημοκρατικά (ή, σύμφωνα με τον Φωτόπουλο, «σοσιαλφιλελεύθερα») κόμματα.

Διαθέτοντας λοιπόν ένα πολύ ισχυρό εργαλείο για την κατανόηση της πραγματικότητας, ο Φωτόπουλος μπορεί να επιδοθεί στην ανάλυση συγκεκριμένων πτυχών και διαστάσεων της. Αυτό ακριβώς κάνει στο πρόσφατα δημοσιευμένο του βιβλίο *Η νέα παγκόσμια τάξη και η Ελλάδα*, όπου αναδημοσιεύονται τα κείμενά του στον ελληνικό τύπο (σχεδόν στην πλειοψηφία τους προέρχονται από την μόνιμή του στήλη στην *Ελευθεροτυπία*), καρπός της εργασίας του των τελευταίων 10 περίπου χρόνων. Ο εκτεταμένος αυτός τόμος (613 σελίδες) περιέχει πράγματι μια μεγάλη σειρά από άρθρα «συγκυρίας», μέσα από τα οποία αναπτύσσεται παραπέρα και τεκμηριώνεται με συγκεκριμένα παραδείγματα η βασική κριτική προοπτική του Φωτόπουλου. Με αυτή την έννοια, το βιβλίο αυτό αποτελεί ένα χρήσιμο συμπλήρωμα των αναλύσεων που βρίσκουμε στα βιβλία του *Ο πόλεμος στον Κόλπο και Η νεοφιλελεύθερη συναίνεση και η κρίση της οικονομίας ανάπτυξης*, καθώς και στα άρθρα του στα περιοδικά *Κοινωνία και Φύση* και *Δημοκρατία και Φύση*.

Ανάμεσα στις αρετές του τόμου είναι το

γεγονός ότι, καλύπτοντας μια περίοδο 10 περίπου ετών, παρέχει και μια εικόνα της διαδικασίας εδραίωσης της διεθνούς οικονομικής αλλά και κοινωνικοπολιτικής τάξης. Επίσης, πολύ καλή είναι η επιλογή των κειμένων, ώστε να μην υπάρχουν κατά το δυνατόν αλληλεπικαλύψεις, καθώς και η ταξινόμησή τους ανά θεματικές ενότητες (αντί της συνηθισμένης για τέτοιες συλλογές άρθρων, χρονολογικής παράθεσης), που μετατρέπει τη συλλογή σε σύνθεση. Έτσι, σε γλώσσα κατανοητή και σε κείμενα σύντομα και εύληπτα, ο Φωτόπουλος παρακολουθεί την ανάπτυξη και εδραίωση της νέας παγκόσμιας τάξης, στη διαπλοκή της πάντα (όπως δηλώνει άλλωστε και ο τίτλος του βιβλίου) με τις εξελίξεις στη χώρα μας.

Συγκεκριμένα, ο τόμος είναι χωρισμένος σε τέσσερα βασικά μέρη. Στο πρώτο μέρος (που καλύπτει το μισό βιβλίο) ο συγγραφέας εξετάζει τις οικονομικές διαστάσεις της νέας διεθνούς τάξης πραγμάτων. Εκτός από την περιγραφή της διαδικασίας αγοραιοποίησης και διεθνοποίησης της οικονομίας, την οποία ο Φωτόπουλος γνωρίζει —λόγω άλλωστε και της ειδικότητάς του— να κάνει με πολύ πειστικό και τεκμηριωμένο τρόπο, βρίσκουμε ενδιαφέροντα κείμενα σχετικά με τα αδιέξοδα διλήμματα της Αριστεράς και των «σοσιαλφιλελεύθερων», αλλά και αναλύσεις επιμέρους θεμάτων, όπως των αντιφάσεων των προτεινόμενων πολιτικών ενάντια στα ναρκωτικά ή των «ρεαλιστικών πολιτικών» για την προστασία του περιβάλλοντος. Το συμπέρασμα είναι πάντοτε σαφές: Το υπάρχον, διεθνές πλέον, θεσμικό πλαίσιο καθορίζει εξαιρετικά περιορισμένα περιθώρια διαφοροποίησης όλων των επιμέρους χωρών και της Ελλάδας, ειδικά με τα ιδιαίτερα προβλήματα της. Η νέα διεθνής τάξη εξυπηρετεί τη συνέχιση της ανάπτυξης και τη συγκέντρω-

ση οικονομικής και, συνακόλουθα, πολιτικής ισχύος και όχι την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών. Η λύση των μεγάλων κοινωνικών προβλημάτων δεν είναι έτσι νοητή χωρίς την ανατροπή του κατεστημένου θεσμικού πλαισίου, που θα πρέπει ενδεχομένως να αποτελέσει τον κεντρικό στόχο μιας αριστερής χειραφετητικής πολιτικής.

Στο δεύτερο μέρος, ο συγγραφέας καταπιάνεται με τις πολιτικές πλευρές της νέας παγκόσμιας τάξης, ιδιαίτερα με ζητήματα εγκαθίδρυσης της στο χώρο της Μέσης Ανατολής και των Βαλκανίων (που αφορά άμεσα τη χώρα μας), αλλά και με το ρόλο που αποδίδεται σήμερα στην «αντιτρομοκρατική δράση». Στο τρίτο μέρος, ο Φωτόπουλος διερευνά την πολιτιστική και ιδεολογική πλευρά της νέας τάξης πραγμάτων, το χαρακτήρα του σύγχρονου πολιτιστικού ιμπεριαλισμού, το ρόλο των ΜΜΕ. Ενδιαφέρον —λόγω της επικαιρότητάς τους— παρουσιάζουν εδώ οι αναλύσεις της «ελληνικής αναζήτησης ταυτότητας» (ιδιαίτερα σσ. 445-455), η οποία εντάσσεται σε μια πλατύτερη αντίληψη για το νόημα της «αναζήτησης ταυτότητας» στη νέα διεθνή τάξη και θα πρέπει να προσεγγιστεί μέσα από το πρίσμα των αναλύσεων για την ελληνική οικονομία και πολιτική, που βρίσκουμε στα υπόλοιπα μέρη του βιβλίου (ιδιαίτερα σσ. 97-135 και 363-392). Τέλος, στο τέταρτο μέρος, βρίσκουμε αναλύσεις σχετικά με την κρίση της δημοκρατίας, καθώς και νύξεις για μια «νέα» και «διαφορετική» αντίληψη περί δημοκρατίας σε «μια άλλη “τάξη”». Αυτά τα τελευταία «οραματικά» κείμενα μας δίνουν μια πρόγνωση για τις αναλύσεις του επίσης πρόσφατα δημοσιευμένου βιβλίου του Φωτόπουλου *Towards an inclusive Democracy*, το οποίο ελπίζουμε να δούμε σύντομα μεταφρασμένο στη ελληνική γλώσσα.

Όπως και στα άλλα του κείμενα, ο Φωτόπουλος καταφέρνει να δώσει μια οξυδερκή ανάλυση των διεθνών οικονομικών αλλά και κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων. Η ματιά του είναι σε έσχατο βαθμό απομυθοποιητική για την εμβέλεια των παραδοσιακών μέσων της αριστερής πολιτικής αλλά και των νεοσυντηρητικών και εθνικιστικών συνταγών, γεγονός που σίγουρα ενοχλεί πολλούς. Σε μια εποχή μεταμοντέρνου σχετικισμού και «φιλελεύθερης» ανεκτικότητας, η προσπάθεια να διατυπωθούν οι εναλλακτικές πολιτικές επιλογές με τη μορφή ενός ξεκάθου διλήμματος, σαν το παλιό «σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα», σίγουρα ξενίζει τη σύγχρονη συνείδηση της «απροσδιοριστίας» και της «αμφισημίας».

Βέβαια, αυτό που παραπάνω χαρακτηρίστηκε ως η δύναμη της σκέψης του Φωτόπουλου, μπορεί να αποδειχτεί και η βασική αδυναμία της: Πράγματι, οι αναλύσεις του Φωτόπουλου δίνουν συχνά την εντύπωση ότι κυριαρχούνται από έναν ανανεωμένο οικονομισμό —ο οποίος οφείλεται ενδεχομένως στους ίδιους λόγους που καθόρισαν και τον οικονομισμό του Μαρξ, στην (πρόσκαιρη;) κυριαρχία των δυνάμεων της ελεύθερης αγοράς. Η τάση αυτή φανερώνεται με αρκετή σαφήνεια στις αναλύσεις των πολιτισμικών φαινομένων, τα οποία φαίνονται να ανάγονται «σε τελική ανάλυση» στις οικονομικές διαδικασίες αγοραιοποίησης και εμπορευματοποίησης. Όπως όλες οι ριζοσπαστικές κριτικές των μοντέρνων κοινωνιών, έτσι και η κριτική του Φωτόπουλου υποβάλλει έντονα την εικόνα μιας κοινωνίας που βρίσκεται παγιδευμένη στα γρανάζια ενός (οικονομικού) μηχανισμού, που υπερχαθορίζει τα πάντα. Αυτός είναι ο λόγος, για τον οποίο ο Φωτόπουλος δεν μπορεί να απαιτήσει τίποτα λιγότερο από μια ρήξη με την καταστημένη «διεθνή τάξη».

Αυτό φυσικά δεν αναιρεί καθόλου τη διεισδυτικότητα της κριτικής του, καθώς και την τεράστια χρησιμότητά της για την ανανέωση της κριτικής σκέψης και της αριστερής πολιτικής πρακτικής.

Από την άλλη, ο «οικονομισμός» του Φωτόπουλου περιορίζεται δραστικά από το πραξιολογικό-βουλευσιαρχικό στοιχείο που αντλεί από την ελευθεριακή παράδοση. Η ριζοσπαστική κριτική του δεν είναι απλώς ένα διανοητικό κατασκευάσμα, αλλά ριζώνει σε κινηματικές εμπειρίες, γεγονός για το οποίο μαρτυρούν οι σελίδες του βιβλίου του που αναφέρονται σε κινήματα χειραφέτησης και διαμαρτυρίας της εποχής μας. Σε τελική ανάλυση, η στράτευση του Φωτόπουλου υπέρ μιας «περιεκτικής» άμεσης δημοκρα-

τίας συνομοσπονδιοποιημένων κοινοτήτων, όπως και αν την κρίνει κανείς, προδίδει τελικά μια βαθιά πίστη στη δημιουργική δύναμη της διαυγασμένης ανθρώπινης πράξης, που είναι πάντα σε θέση να υπερβεί τις «αντικειμενικές αναγκαιότητες». Η συμβολή του Φωτόπουλου σ' αυτή τη διαύγαση του τι πρέπει να θέλουμε και τι πρέπει να κάνουμε είναι και η μεγάλη προσφορά του στην πρακτική υπέρβαση της ιδεολογίας του «τέλους της ιστορίας», την οποία πολλοί —δεξιοί και αριστεροί— σπεύδουν σήμερα να καταγγείλουν στα λόγια, αλλά λίγοι κάνουν κάτι για να τη διαψεύσουν στην πράξη.

Κωνσταντίνος Καβουλάκος

David Fontana, *Ψυχολογία για εκπαιδευτικούς και Ο Εκπαιδευτικός στην τάξη*, Εκδόσεις Σαβάλλα, Αθήνα 1996

Αναμφίβολα η διδακτική πράξη αποτελεί έργο εξαιρετικά σύνθετο και δύσκολο. Πέρα από την απαραίτητη στέρεη θεωρητική κατάρτιση, η ιδιάζουσα φύση των παιδιών, οι σχέσεις αλληλεπίδρασης, ο μαθησιακός και διδακτικός ρόλος καθώς και ο έλεγχος της τάξης είναι μερικοί από τους παράγοντες που επηρεάζουν τη διδακτική πράξη και καθιστούν το ρόλο και το έργο του εκπαιδευτικού εξαιρετικά πολύπλοκο.

Σε τέτοιου είδους ζητήματα, που έχουν μεγάλη πρακτική αξία για τον εκπαιδευτικό,

εστιάζεται η θεματική του βιβλίου *Ψυχολογία για εκπαιδευτικούς*, του David Fontana.

Πρόκειται για ένα εξαιρετικά περιεκτικό βιβλίο που εξετάζει το σύνολο των παραγόντων που ενέχονται στο διδακτικό έργο και απευθύνεται τόσο στους υποψήφιους όσο και στους εν ενεργεία εκπαιδευτικούς.

Μέσα στα πλαίσια μιας τέτοιας οπτικής, το συγκεκριμένο βιβλίο δεν περιορίζει τη θεματική του μόνο σε ζητήματα που έχουν άμεση σχέση με τη σχολική τάξη. Αντίθετα, επεκτείνεται και σε θέματα που αφορούν το εξωσχολικό περιβάλλον του